

“RUSYA MÜSLÜMANLARININ BİR NEMUNESİYEM”:
SADRİ MAKSUDİ’NİN AVRUPA’YA SEYAHATI

Alfina Sibgatullina*

“I am a Spicemen of Russian Muslims”:
Sadri Maksudi’s Trip to Europe

ÖZ

1909 yılında Sadri Maksudi, Rusya devlet dumasının çeşitli fraksiyonlarından toplanan millet meclisi vekilleri ile birlikte, İngiliz hükümetinin daveti üzerine, İngiltere’ye seyahat etmiştir. 17 günlük seyahat esnasında gördükleri hakkında tuttuğu günlük, önce Kazan’da çıkan ‘Yıldız’ (Yoldız) gazetesinde ‘Angliyege Seyehet’ (İngiltere’ye Seyahat) ismi altında, sonra da ayrı kitap olarak 1914 yılında Kazan’da ‘Ümid’ matbaasında basılmıştır. Bu seyahatnamede S. Maksudi İngiltere parlamentosu vekilleri ile yaptığı görüşmeler dışında, devletin ve siyasi partilerin çalışma düzeyini, eğitim sistemini, üniversitelerini tetkik ederek, kendi görüşlerini paylaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sadri Maksudi, Rusya Devlet Duması, Rusya Müslümanları, İngiltere.

ABSTRACT

In 1909, Sadri Maksudi travelled to England on the invitation of the British government, together deputies assembled from various fractions of Russian parliament. His notes which diarized about his seeing during his 17 days trip printed firstly under the name of ‘Angliyege Seyehet’ (Travel to England) in *Yoldız* newspaper in Kazan, then in 1914 as of book in printing house ‘Ümid’ in Kazan. Apart from his meetings with deputies of British parliament, Sadri Maksudi shared his opinions by examining the working order of state and political parties, the education system and the universities. Keywords: Sadri Maksudi, Russian parliament / State Duma, Russian Muslims, England / Great Britain/United Kingdom.

* Prof. Dr., Moskova, Rusya Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü.

...

Sadri Maksudi (Sadrettin Maksudov) 1909 yılı 5 Haziranında Rusya devlet dumasının çeşitli fraksiyonlarından toplanan milletvekilleri ile birlikte, İngiliz hükümetinin daveti üzerine, İngiltere'ye seyahat etmiştir. 17 gün süren ve 22 Haziranda tamamlanan bu seyahat esnasında gördükleri üzerine günlük tutmuş ve yazdıklarını önce Kazan'da çıkan 'Yıldız' (Yoldız) gazetesinde 'Angliyege Seyehet' (İngiltere'ye Seyahat) ismi altında, sonra da ayrı kitap olarak 1914 yılında Kazan'da Ümid matbaasında bastırmıştır¹.

Seyahatının amacını yazar kendisi şöyle anlatıyor: '*Bu seyahatın maksadı İngilizlere Rusya Müslümanları –Türk ve Tatarın varlığını bildirmek ve onlar hakkında mümkün olduğu kadar iyi fikir vermektir*', der. Çünkü kendisi İngiltere'ye Rusya Müslümanları adına ilk defa resmi görevle giden Tatar devlet adamıdır: '*Ben İngiltere'ye bir hususi insan olarak değil, Rusya Müslümanlarının bir vekili, Rusya Müslümanlarının bir numunesi olarak gittiğim için, seyahatımın asıl maksadı –büyük bir memleketin çeşitli yerlerini, insanlarını, medeniyetini, ahvalini ve hayat-ı ictimaiyesini görüp, kendim için manevi bir lezzet almak değil, seyahattan genel amaç– dünyanın en kuvvetli bir halkına kendi milletim hakkında doğru ve görkemli bir fikir vererek, kendi milletimi İngilizlerin gözünde yükseltmek, yükseltemezsem bile, en azından düşürmemektir*' (s. 245). Aynı zamanda S. Maksudi, bu seyahat esnasında gördüklerini kendi halkına anlatmayı da amaçlamış ve Tatar edebiyatında seyahatname türünün güzel bir örneğini bırakmıştır².

O dönemde İngiltere'de 'Rusya Ahvalini Araştırma Cemiyeti' varmış. Bu cemiyetin dikkatini çeken konu da Çarlık Rusyası'nda 1906 yılında meydana gelen yeni bir demokratik sistem olarak devlet dumasının faaliyetleri olmuş. Cemiyet üyeleri Rusya ile dostane münasebetler kurmayı iki ülke için de faydalı olacağını düşünmüşler ve Rusya Devlet Duması üyeleri arasından her siyasi partiden vekiller olmak üzere birkaç kişiyi davet etmek istemişler. Özel bir cemiyetten gelen bu fikri sonra resmi organlarda da desteklemişler ve 'Rusya'nın Duma ve Şura Vekillerini Davet Etme Komitesi' kurulmuş ve ona İngiliz toplumunun her tabakasından ünlü isimler ve sıradan insanlar üye olmuşlar. Liverpool Üniversitesinden Rus tarihi profesörü Pers'e Rusya'dan gelecek misafirlerle ilgilenmek işi yüklenmiş. İngiltere'de hazırlık işleri tamamlandıktan sonra Prof. Pers kendisi Rusya'ya gelip kimlerin davet edileceğini ayarlamış. dumadan on beş, Devlet Şurasından beş kişi olarak misafir sayısı açıklanmış, bunlar çeşitli partilerden seçilen milletvekilleri olup, Duma'da Müslümanları temsil eden fraksiyon reisi Kutlugmuhammed Tefkilef ismi bu listeye alınmış. Fakat Prof. Pers Müslümanlardan delege olmasına pek sıcak bakmamış, çünkü İngiltere parlamentosunda Hindistan Müslümanlarından hiç vekil bulunmadığına göre, o bu teklifi tuhaf bulmuş. Buna karşı Dumadaki çeşitli parti üyelerinden milletvekilleri A. Z. Zvegintsev, N. A. Homyakov, P. N. Milyukov, A. İ.

¹ Bu seyahatname metni Dr. Enise Aliyeva tarafından hazırlanıp 2015 yılında Kiril harfleriyle Kazan'da tekrar yayınlanmıştır. Bk. *Tatar Seyahatnameleri* (hazırlayan Dr. Enise Aleyeva). Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı, 2015, s. 244-345. Makalede kaynak olarak bu kitap kullanılacaktır.

² Aleyeva A. Puteşestviye Deputatov Gosudarstvennoy Dumı Rossii V Angliyu V Zapisyah Sadri Mkasudi\ Vestnik Başkirkogo Universiteta 2011. T.16, N 1, s. 281-283.

Guçkov, İ. H. Yefremovlar Rus Müslümanlarından da bir vekilin İngiltere seyahatına katılması fikrini desteklemişler ve Prof. Pers de bu teklifi kabul etmek zorunda kalmış. Bu arada Kutlugmuhammed Tefkilef’in özel işleri nedeniyle seyahata katılamayacağı belli olmuş, ve o da kendisi yerine Fransızca’yı iyi bilen, Müslüman fraksiyonun sekreterliğini yapan Sadri Maksudi Beyin ismini göstermiş, komite de bu ismi onaylamıştır. Fakat S. Maksudi Bey de, kendisini epey yorgun hissettiği, yolculuk için masrafların büyüklüğü nedenlerinden ve seyahatın önemini de henüz anlamamış olduğundan bu teklifi hemen kabul etmekte tereddüt etmiş. Ali Merdan Topçubaşev, o günlerde Petersburg’ta bulunan İsmail Gaspıralı, Aliasgar Sırtlanov, İbrahim Haydarov, Tukayev, Mehmudov gibi milletvekillerinin ona bu teklifi kabul etmesinde millete fayda olacağını söylemesinden dolayı, o da seyahate çıkmaya razı olmuştur. Birçok Avrupa ülkelerindeki gibi, Rusya parlamentosunda da her milletvekili kendi milletini ve partisini temsil etmekteydi, bu yüzden S. Maksudi, 442 milletvekili arasından seçilen 18 kişilik heyette ‘İttifaku’l-Müslimîn’ partisi üyesi olarak, Rusya Müslümanları ve Kazan Tatarları adına katılan tek delege olmuştur.

5 Haziranda St. Petersburg’un Varşova tren garında başlayan seyahata üç merkezi gazete ‘Novoye Vremya’, ‘Birjeveye Vedomosti’, ‘Peterburgskiy Telegraf’ muhabirleri de eşlik etmiş ve yolculukla alakalı önemli hadiseleri kendi gazetelerinde haber etmişler.

Tren yolculuğu birkaç ülke üzerinden geçmiş, bu ülkeler hakkında kendi görüşlerini yazan S. Maksudi, birçok durumda, gördüklerini Rusya hayatı ile kıyaslamış. Mesela, Belçika sınırlarına girdikten sonra, küçük bir toprağa, Rusya’nın ancak bir büyük eyaleti kadar bölgeye sahip olan yedi milyon nüfuslu Belçika halkının çalışkanlığına hayran kalır ve Rusya ve Şark ülkelerindeki tembellek üzerine düşünür. Ona göre, Belçika o kadar zengindir ki, en adi işçi bile günde iki defa etli yemek yiyebiliyor, kırk rubleden az olmayan aylık alıyor, der. Hayatın zorlukları Avrupa halkını çözüm aramaya, daha çok çalışmaya itiyor; bizim Rusya ‘mujiği’ (erkeği) ise bu durumdan yorulup bunalıma giriyor, mücadele yerine ölümü istiyor, der. Kışları bizim erkeklerimiz sıcak soba yanında rahatça kımız içip, işsiz yatıyor, oysa daha çok çalışması ve kafa yorması gerekmektedir, diye Tatar Müslüman ahalisindeki durum için de sızlanır.

Paris’te Hukuk fakültesinden mezun olan S. Maksudi Fransa topraklarından geçerken, Fransızlara ve onların medeniyetine olan sevgisini dile getirir, seyahatnamesinde birçok defa Fransız dilinin önemine ve güzelliğine değinir.

Londra’ya gelip, iyi bir otele yerleştikten sonra, nasıl hemen dışarı çıkıp, İngilizlerin gece hayatından izlenimlerini aktardığı gibi, S. Maksudi yılmadan her gün gördüklerini ve düşündüklerini günlüklerinde kaydeder. Seyahatnameden anlaşıldığı gibi, on yedi gün boyunca Rus heyeti Londra’da mükemmel şekilde ağırlandı, İngiltere’nin en yüksek devlet adamlarının hatta İngiltere başbakanı, hariciye bakanının davetleri üzerine saraylara, konaklara, rezidanslara gitmiş, dünyaca ünlü müze ve kütüphaneleri, Kembric ve Oksford üniversitelerini ziyaret etmiş. Bunları tek tek anlatan Sadri Maksudi, İngilizlerin daha çok aristokrat kısmının hayatını, modasını, davranış ve alışkanlıklarındaki incelikleri keşfeder.

İngiltere’nin felsefe, kültür, bilim yönünde diğer milletlerden daha ileride olduğu kanıtına varan yazar, bunun genel nedenini 1688 yılından beri anayasaya dayanan devlet

modelinde görür, bu modele göre parlamentoda en çok oy alan parti hükümet kurma hakkına sahiptir. S. Maksudi o dönem İngiltere devlet sisteminde muhalif olan liberal ve muhafazakâr partilerden liberallerin tarafında olduğunu bildiriyor, Rusya Müslümanlarına kendi siyasi hakları için verdiği mücadelede İngilizlerin tecrübesini öneriyor.

Doğal olarak, bu yolculukta en etkili ve önemli olan görüşme İngiltere Kralı VII. Edward'ın Rusya heyetini kabul etmesidir. Bu Rus devlet duması üyeleri heyetinin yabancı ülke hükümdarı ile yapılan ilk resmi karşılaşmasıdır. Bu görüşme, İngiltere Kralının Rusya idaresinin yeni yapısı olan devlet dumasına verdiği önem yüzünden tarihi bir vakıa olarak iki ülkenin de matbuatına yansımıştır³.

S. Maksudi'nin Londra Ecnebi (yabancı) matbuat cemiyeti üyeleri meclisinde yaptığı konuşması dikkate şayandır. Başkentte yabancı ülke gazete muhabirleri Rusya parlamentosuna ilgi göstererek, oradan gelen misafirlerle görüşmek istemişler. *'Her memleketten kişi vardı. Amerika, Rusya, Fransa, Almanya, Bulgaristan, Mısır, hatta Kafkaslardan bir Ermeni muhabir bile vardı. Fakat Türkiye'den kimse yoktu. Türkler gazetecilikte Mısırlılardan geri kalmış olmalı. Türklerin muhabirleri, Londra'da olmadığı gibi, Petersburg'da da yoktur. Türklerin, küçük iki milyonluk Ermenilerden bile geri kalması şaşırtıcı'* (s. 334), diye yazar. Tek bir Müslüman milletvekili olduğu için Sadri Maksudi Efendiye gazeteciler ayrı bir dikkatle dinlemişler. Süreli yayını bir kadın heykeli icat etmekle kıyaslayan Maksudi, heykelin dış görünüşü üzerinden *'XIX. yüzyıl felsefe-i siyasiyesi meydana çıkarmış fikir ve ilkelere derin bir itikat olduğu görüneceği şüphesiz'* der. Konuşmasının genel amacı, yayıncılığın kendi zamanı için en mühim bir sanat, saygıdeğer bir meslek olduğudur; o, süreli yayınların siyasetteki rolüne odaklanır ve *'Tarih yapmakta asrımızın en mühim işi, gazetedir. Bu zamanda, bakanları indiren veya yükselten, ülkeleri savaştıran ve barıştıran hep gazetedir'* (s.334) der. Süreli yayın faaliyetleri neticesinde Avrupa hürriyet yoluna bastı, artık sıra Müslüman ülkelerine geldi. İslam ülkelerinin halkı hürriyet ve terakkiyet, yani idare-i meşrûta için harekete geçti. Bu da çok çetin bir iştir. Türkiye ve İran'da idare-i meşrûta kurmak için kendi halkının ictihadı ve kuvveti lazım olduğu gibi Avrupa'nın sevgisi ve sempatisi de şarttır. Bu ise, muharrirler, sizin elinizdedir, der.

Rus heyeti içinde tek bir Müslüman Türk olarak yola çıkan S. Maksudi, ünlü Rus siyasetçileri, Devlet Duması başkanı yanında kendini eşit ve onurlu hissediyor, İngiliz dilini iyi bilmezse de, o dönemin uluslararası dili olan Fransız dilini sağlam ve güzel konuştuğu için, çeşitli meclis ve görüşmelerde söz sahibi olabiliyor ve kendi görüşlerini rahatça anlatabiliyordu. Tatarlığını ve Müslümanlığını ön plana çıkararak konuşuyor, onur duyuyor ve hatta bazen, kendisinin deyişi ile 'havalanıyordu': *'Siz gerçek Tatar mısınız, yoksa soyunuzda Tatar mı var? Fransızlarda bir atasözü var: Kimi turnarsan (kaşırsan; keselersen), altından Tatar çıkar'* diye soran bir aristokrat bayana, Sadri Maksudi, *'Ben, turnama aramaya ihtiyacı duymadan, saf bir Tatarım. Ve böyle bir Tatar olduğumla çok havalıyım' dedim. Böyle dememin sebebi, bayanın benim Tatarlığıma acımış ve avutmak istemiş gibi konuşmasydı'* (s. 337), der ve Türk Tatar olmanın za'fiyet değil, gurur verici bir durum olduğunu vurgular.

³ Aleyeva A. a.g.m., s. 282.

Tatar türkülerinde ‘*Matur bulsa da torgan cir, sağındıra tuğan il*’ diye söylenir, anlamı da, gezdiğin, yaşadığın yer ne kadar güzel olsa olsun, doğduğun memleket daima özletir’, denir. İşte Sadri Maksudi de, gezdiği görkemli saray ve parklardan artık sıkılmaya başlar, ve seyahatnamesinin sonlarında şu notları düşer:

‘*Çay kokusu ve yazın en güzel dönemi, bana Rusya’yı, Rusya hayatını hatırlattı. Limonlu hoş kokulu çay içmeyi özlemişim... Şu dakikada, eğer mümkün olsaydı, hemen kalkıp Londra’nın, İngiltere’nin muhteşem saraylarını bırakıp, frak ve redingotları çıkarıp, çocukluğumun geçtiği Taşsu köyünün ormanına, otluğuna uçup giderdim. Bu büyük otluk aklıma geldiğinde ne bu sarayın zenginliği, ne misafir bayanların sayısız inci ve purlantaları – hiçbiri beni artık celbetmiyordu*’ (s. 342), der.

Sadri Maksudi tarafından kaleme alınan bu yolculuk notları artık Tatar edebi ve tarihi mirası içinde kendi yerini bulmuş ve incelenmek için müsait bir durumdadır. Ünlü Bükıngem sarayında kıralın verdiği ziyafette, Ç. Darwin ve C. Byron anılarına düzenlenen konferanslarda, Liverpool aristokratları karşında vs. yerlerde tebliğler sunan, söyleyişlerde bulunan Sadri Maksudi, seyahat öncesi amaçladığı faaliyetleri başarılı bir şekilde yapabilmiş ve Rusya Müslümanlarının adını, şanını, verdiği mücadeleyi en yüksek seviyede dinleyicilere duyurmuştur.

